

Pr. prof. Vasile OLTEAN

PAȘI SPRE MAREA UNIRE

Mărturii din Șcheii Brașovului

I

CUPRINS

ARGUMENT	5
I. JUNII BRAȘOVULUI – MĂRTURII DE PESTE VEACURI ALE TRĂIRII LOR ÎN SPAȚIUL DACIC	9
II. BISERICA „SFÂNTUL NICOLAE” DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI. SIMBOL ȘI CHINTESEŢĂ A MARII UNIRI	27
III. PARACLISELE BISERICII „SFÂNTUL NICOLAE”	90
III.1. Paraclisul „Sfântul Ioan Botezătorul”	92
III.2. Paraclisul „Buna Vestire” (de nord)	93
III.3. Paraclisul „Înălțarea Domnului” (de sud)	100
IV. CETATEA BRAȘOVULUI – EXPRESIE A LEGĂTURILOR ACESTEIA CU ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA	109
V. SFÂNTUL ȘTEFAN CEL MARE – MĂRTURII BRAȘOVENE	136
V.1. Un manuscris inedit al Mitropolitului Teoctist din vremea Sf. Ștefan cel Mare, descoperit în Șcheii Brașovului	145
VI. RELAȚIILE CU MOLDOVA ȘI MUNTENIA ÎN EPOCA TIPARULUI CORESIAN. DIACONUL CORESI ȘI EPOCA SA – CONTRIBUȚII SPIRITUALE SPRE MAREA UNIRE	150
VII. PREOȚII SLUJITORI LA BISERICA „SFÂNTUL NICOLAE” AFLAȚI ÎN RELAȚII CU MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ, ÎN SECOLELE AL XV-LEA ȘI AL XVI-LEA	171
<i>(Popa Costea, Popa Coman, Popa Pătru cel Bătrân, Popa Bratu, Popa Pătru II, Popa Pătru III, Popa Toma, Popa Dobre, Protopopul Mihai, Diacul Oprea, Popa Voicu, Protopopul Iane, Protopopul Constantin, Protopopul Vasile cronicarul)</i>	

VIII. SFÂNTUL CUVIOS NICODIM DE LA TISMANA, ÎNTR-UN MANUSCRIS DIN SECOLUL AL XVI-LEA DESCOPERIT ÎN ȘCHEII BRAȘOVULUI	202
---	-----

IX. PRIMUL MARE PAS SPRE MAREA UNIRE – MIHAI VITEAZUL. MĂRTURII BRAȘOVENE	218
IX.1. „Domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată Țara Moldovei”	218
IX.2. Imaginea voievodului Mihai în spațiul brașovean	221
IX.3. Popa Neagoslav, „omul lui Mihai Viteazul” în Șchei	226
IX.4. Preda Buzescu, căpitanul lui Mihai Viteazul, la Brașov	227
IX.5. Pomelnicul lui Mihai Viteazul din Șchei	228
IX.6. Testamentul-danie al lui Mihai Viteazul	229
IX.7. Moartea lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii	233
IX.8. Mihai Viteazul și Muntele Baiul	234
IX.9. Un muzeu destinat lui Mihai Viteazul de către brașoveni	236
IX.10. Mărturii inedite despre Mihai Viteazul într-o cronică de la anul 1603, tipărită la Nürnberg și aflată în Șcheii Brașovului	244
X. PREOȚII DE LA BISERICA „SFÂNTUL NICOLAE”, ÎN RELAȚIILE LOR CU MOLDOVA ȘI MUNTENIA ÎN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA (<i>Alexandru Polonul, Protopopul Eustatie Grid, Dimitrie Eustatievici</i>)	276
XI. PERIOADA UNIAȚIEI – RELAȚIILE CU MOLDOVA ȘI MUNTENIA	307
XII. FAMILII DE PREOȚI ȘI DASCĂLI CĂRTURARI, PROMOTORI AI MARII UNIRI, ÎN PERIOADA ILUMINISMULUI (<i>Protopopul Florea Baran, Teodor Baran, Vasile Hoban I, Barbu Hoban, Radu Duma gocimanul, Dimitrie Duma, Ion Duma, Radu Duma dascălul, Protopopul Radu Tempea II</i>)	334
XIII. ALȚI CĂRTURARI DIN VREMEA LUMINILOR ȘI ÎNCEPUTUL VREMURILOR PAȘOPTISTE	378
XIII.1. Căpitanul Ilie Birt	378
XIII.2. Ioan Ștefanovici	382
XIII.3. Ioan Barac	384
XIII.4. Nicolae Grid	388
XIII.5. Simion Popovici Datcul	390
XIII.6. Nicola Nicolau tatăl	391

XIV. PREOȚII ȘI CĂRTURARII DIN ȘCHEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUT DE SECOL AL XX-LEA	399
XIV.1. Ioan Popazu	399
XIV.2. Anton Pann	408
XIV.3. George Ucenescu	418
XIV.4. Protopopul Vasile Voina	429
XIV.5. Rudolf Orghidan	436
 XV. CONSTANTIN LECCA ȘI MIȘU POPP – CEI MAI MARI PICTORI ȘI ICONARI DIN ȘCHEI, ÎN RELAȚIILE LOR CU ȚINUTURILE ROMÂNEȘTI	439
XV.1. Constantin Lecca	439
XV.2. Mișu Popp	445
XV.3. Teochar Alexi	449
 XVI. BOGHICII – O FAMILIE DE CĂRTURARI ȘI FILANTROPI BRAȘOVENI ÎN RELAȚII CU MOLDOVA ȘI MUNTENIA (<i>Vasile Glodariu, Dr. Ioan Meșotă, Ioan Popea, Nicolae Pop, Gheorghe Dima, George Filip, Nicolae Bogdan</i>)	451
 XVII. CĂRȚI DIN MUNTENIA ȘI MOLDOVA PĂSTRATE ÎN ȘCHEI – MĂRTURII ALE PAȘILOR SPRE MAREA UNIRE, DIN SECOLUL AL XIV-LEA PÂNĂ ÎN AL XX-LEA	476
XVII.1. Secolul al XIV-lea	477
XVII.2. Secolul al XVI-lea	480
XVII.3. Secolul al XVII-lea	498
XVII.4. Secolul al XVIII-lea	533
XVII.5. Secolul al XIX-lea	685
XVII.6. Secolul al XX-lea	780
 INDEX NOMINUM	835
INDEX LOCORUM	868

I. JUNII BRAȘOVULUI – MĂRTURII DE PESTE VEACURI ALE TRĂIRII LOR ÎN SPAȚIUL DACIC

În ciuda unei străvechi așezări etnice românești și a continuității ei pe aceste meleaguri, înscrisă în contextul legăturilor cu Țara Românească și Moldova, unii istorici, greșit informați și victime ale unor elemente de suprafață, dar străini de realitățile românești², au creat legenda originii bulgare pentru românii din Șcheii Brașovului, ignorând cele mai elementare mărturii ale istoriei străbune, prezente și astăzi, motiv pentru care ne simțim obligați ca, în limitele de spațiu, să evocăm câteva fapte menite să dovedească adevărul etnogenezei șcheienilor.

În Țara Bârsei, cu aprox. 60.000 ani î.Hr. se poate vorbi de băștinași, urmele lor fiind evidente în peșterile de lângă Râșnov și Peștera (Bran), cum ar fi „omul de Neanderthal”³.

² Friedrich PHILIPPI, *Aus Kronstadts Vergangeheitund Gegenwart*, Brașov, 1974, p. 12; Lucas I. MARIENBURG, *Geographie des Grossfürstentums Siebenburgen*, Sibiu, 1813, vol. VIII, p. 344; Gheorghe NEȘEV, *Noi date despre proveniența bulgară a românilor din Șchei*, Sofia, 1970 (extras, limba bulgară).

³ Alexandru SURDU, *Șcheii Brașovului*, Ed. Științifică, București, 1992, p. 9.

Troița Junilor Roșiori de pe Coasta Prundului

Începând cu partea de sud a Șcheilor, nu departe de Capul Satului, de la Podul Crețului (mai jos de Variște) altitudinea coboară sub 600 metri, ceea ce înseamnă în Țara Bârsei câmpie. Ea se menține scăzută pe tot traseul văii, fiind mărginită spre sud-est de prelungirea dealurilor Gorița, Pățicel și Tâmpa, la est de Malul Furcilor și Melcilor, iar la nord-vest de Coasta Prundului, Colțul Putinarilor, Iniștea, Romuri, Fața Poștii, iar la nord de Cetățuia și Malul Morilor. Această așezare îl îndreptățește pe Alexandru Surdu să afirme că Valea Brașovului alcătuiește o depresiune separată în Țara Bârsei⁴.

După urmele descoperite aici, în Neolitic era intens locuită întreaga zonă. Cu prilejul unor săpături arheologice

⁴ Al. SURDU, *Șcheii Brașovului*, p. 9.

la „Stejeriș”, au fost scoase la lumină obiecte de ceramică cu ornamente liniare datorate unei populații care a trăit pe aceste meleaguri în Neoliticul timpuriu – mileniul al IV-lea î.Hr.⁵. Pe de altă parte, la Pietrele lui Solomon, în capătul sud-vestic al Șcheilor, unde tradiția a păstrat numeroase legende, toponimia și obiceiurile etnografice dovedesc centrul vechiului sat, devenit Șcheii de azi.

În cadrul săpăturilor arheologice s-a descoperit ceramica de tip Coțofeni, caracteristică Neoliticului târziu și perioadei de tranziție spre epocile prelucrării metalelor (1900-1700 î.Hr.). Aceste urme de existență socială se continuă aici și în perioada geto-dacică, constând în numeroase vase de lut ars, lucrate cu mâna sau roata olarului, vase pictate, piteni de fier, vârfuri de săgeți, ace, surle, brățări, inele, fibule de bronz și fier, râșnițe rotative, o monedă grecească de bronz, cești și cățui – fiind dovezi ale unui stadiu înaintat de cultură a populației geto-dacice⁶. Alte vestigii ceramice descoperite la Pietrele lui Solomon aparțin culturii Ciugud și provin de la o populație autohtonă românească viețuitoare pe aceste locuri în secolele al XI-lea și al XII-lea d.Hr., anterioare colonizării germane, fapt confirmat și de toponimia tradusă din limba băștinașilor de către cei veniți mai pe urmă.

Julius Teutsch descoperă la începutul secolului al XX-lea urmele unei cetăți cu ziduri și valuri pentru acces, loc care tradițional se numea Salamonsburg⁷. La fel, Erich Jekelius

⁵ Material arheologic la Muzeul Județean Brașov; Florea COSTEA, Florin SALVAN, *Civilizație și continuitate românească în Țara Bârsei*, Ed. Orientul Latin, 1999, p. 42.

⁶ Material arheologic la Muzeul Județean Brașov; F. COSTEA, F. SALVAN, *Civilizație și continuitate românească...*, p. 42.

⁷ Julius TEUTSCH, „Die Salamonsfelsenbeo Kronstadt”, în *Bericht des Burzenlandersachsischen Museums in Kronstadt*, 1913, pp. 23-26.

apreciază că în trecut i se spunea locului Cetatea lui Solomon, întrucât aici a fost o cetate⁸. Tradițional, șcheienii au păstrat ideea de cetate a Junilor pentru Pietrele lui Solomon, iar pe cele două stânci care găzduiesc pătrunderea în Cetatea lui Solomon ei le numesc „poarta de piatră”, căci aici se postau Junii care pretindeau „vamă” celor ce doreau să participe la spectacolul de la Pietrele lui Solomon⁹.

În aceeași măsură, pe Dealul Curmăturii s-au găsit numeroase obiecte aparținând Epocii Bronzului timpuriu, fapt ce a determinat numeroase transformări în viața economică și socială, reflectate în cultura Schneckenberg¹⁰.

Pe Tâmpa, săpăturile arheologice au scos la iveală ceramica de tip Wietenberg din Epoca Bronzului mijlociu¹¹, iar analiza recentă a materialelor ceramice descoperite pe Șaua Tâmppei au dus la concluzia că aparțin secolului al XI-lea, fiind înrudite cu ceramica găsită la nivelul Evului Mediu timpuriu în alte locuri din Țara Bârsei și cu ceramica din cultura străromână Dridu¹². Totodată, săpăturile de pe Tâmpa, unde exista o cetate pe care unii istorici o atribuie greșit cavalerilor teutoni, au scos la iveală de sub fortificațiile de piatră întărituri mai vechi de cetate, alcătuite din valuri de pământ și palisade¹³, ridicate de populația băștinașă înaintea venirii cavalerilor teutoni. De altfel, cetatea Brașovia de

⁸ Erich JEKELIUS, „Kronstadts Gasse und Platze”, în *Das Burzeland*, vol. III/1, Kronstadt, 1928, p. 45.

⁹ Al. SURDU, *Șcheii Brașovului*, p. 19.

¹⁰ Alfred PROX, „Die Schneckenbergkultur”, în *Verlag Burzenlandes Muzeum*, Brașov, 1941.

¹¹ Kurt HOREDȚ, „Die Wietenbergkultur”, în: *Dacia*, 4/1960, p. 112.

¹² Virgil VĂȚĂȘIANU, „Istoria artei feudale în Țările Române”, în *Studii și articole de istorie*, vol. VII, București, 1965, p. 10.

¹³ V. VĂȚĂȘIANU, „Istoria artei feudale...”, p. 10.

pe Tâmpa nu are nimic în comun cu ordinul acestor cavaleri, așa cum alte cetăți din Țara Bârsei o mărturisesc onomastic: „Marienburg” (cultul Mariei); „Kreutzburg” (cultul Crucii); „Schwarzburg” (cultul Crucii negre); „Tortzburg” (cultul „frater Teodoricus”), pe când denumirea cetății de pe Tâmpa se leagă de numele cetății Brașov, atestată în secolul al XIII-lea, iar arheologia își spune cuvântul în privința continuității bimilenare.

Se știe că în zona Tâmppei sunt altare pentru sacrificii și cercetătorii sași au descoperit o fântână cu oase, demonstrând că s-a practicat un cult păgân aici. Folosind metoda analizei semantico-mitologice aplicată zonei Brașovului ca element de cercetare, se poate afirma că toponimele și hidronimele existente în zonă au origine arhaică. „Valea Putredă” – spune autorul studiului – ne reamintește de obiceiul geto-dacilor de a ține trupurile celor decedați timp de 40 de zile înfășurate în piei de animale, agățate în copaci. Muntele Postăvarul s-a numit Muntele Ruia, denumire ce poate proveni de la „rajac” și se traduce liber din limba sanscrită prin „Muntele Regelui”. În Muntele Postăvarul se găsesc Crucul Mare și Crucul Mic, nume ce sugerează că aici se executau măsurători astronomice. Denumirea de Scaunul Predicatorului confirmă existența unui „scaun al zeului” în această zonă.

În urma săpăturilor din anul 1962 (căci de atunci nu s-a mai făcut nicio săpătură) de către colectivul Muzeului Județean Brașov și Institutul de Arheologie București, pe Dealul Păducel, situat între Tâmpa și Goră, lucrările au identificat așezări de dinaintea secolelor al X-lea și al IX-lea î.Hr. și ceramica de tip Hallstadt, întocmai ca în Poiana Brașov. Sistemul de fortificații, constând din valuri și șanțuri

de pământ vizibile și astăzi, caracteristic modului de apărare al dacilor de mai târziu, precum și ceramica găsită pe Dealul Păducel duc la concluzia că sunt contemporane cu așezarea din Valea Răcădăului (Valea Cetății) din aceeași perioada daco-getică.

Tot aici exista, cu mult înainte de înființarea cetății Brașovului medieval, o veche așezare românească cu numele Cutun sau Cotun, de formă circulară, limitată de actualele străzi: Pe Coastă, I. Barac, Valea Morilor și Coastei, ai căror locuitori din vechime erau apărătorii cetății de pe Tâmpa¹⁴. Această așezare a continuat să existe și după înființarea cetății Brașov, dar după înălțarea zidurilor și a bastioanelor (1455) a rămas în afara incintei, marcându-se astfel poziția de inferioritate social-politică a românilor din Cutun, față de coloniștii și întemeietorii cetății fortificate. Cu aprox. 20 de ani în urmă, mai străjuia aici celebra cruce din Cutun, care purta inscripționat pe ea anul 1292, dar fiind la cheremul trecătorilor, care i-au distrus acoperișul și îngrădirile din lemn, pentru a le folosi la încălzitul caselor, crucea a fost instalată în cimitirul Bisericii „Sfânta Treime” din Cetate (Strada G. Barițiu), cu concursul Junilor Dorobanți, a slujitorilor bisericii și a colectivului Muzeului din Șcheii Brașovului. Crucea încă mai confirmă așezarea satească de altădată din această zonă și reșezarea ei în locul inițial este mai mult decât necesară¹⁵.

Și totuși, în ciuda acestor realități, unii istorici și cercetători neavizați și străini de realitățile istorice românești, continuă să publice studii prin care invocă originea bulgară a

¹⁴ Fr. MILLYE, „Formarea și evoluția comitatului”, în *Studii și articole de istorie*, vol. VII, 1965, p. 10.

¹⁵ Pr. Vasile OLTEAN, „Odiseea unei troițe”, în: *Primăria Brașov*, 23/1994, p. 3.

popei Vasile – nepăstrată decât în interpolări și copieri în cronicile germane de la Brașov sau în *Cronica* protopopului Radu Tempea II – deschizându-se cu fraza: „În anul de la zidirea lumii 6900, de la Hristos 1392, au venit bolgarii în acest loc”¹⁶. Dar nu s-a remarcat un adevăr: cronica este o istorie a familiei protopopului Vasile, al cărei prim descendent era popa Pătru cel Bătrân (1484), deci nicidecum o cronică a Șcheilor, iar prima frază este așezată la început de text – o evidentă epenteză impusă intenționat de autoritățile brașovene, ulterior scrierii cronicii – în scopul lipsirii locuitorilor din Șchei de drepturile lor istorice. După afirmația cronicilor germane, erau aduși bulgari să construiască Biserica Neagră, deși – după cum se știe – bulgarii n-ar fi construit o biserică gotică, ci cel mult una bizantină și pe de altă parte, sașii își puteau găsi cu ușurință brațe de muncă în zonă, fără a fi nevoie să apeleze la persoane atât de îndepărtate. Pornind de la aceste supoziții, autoritățile locale au numit Șcheii „Bolgarsek” sau „Belgerai”, iar pe românii din Șchei *bulgarus*, în același timp în care Poarta Șcheilor era numită „Walachisches Tor” (Poarta românească), strada principală „Walachiches Burgasse”, iar uneori Șcheilor li se zicea „Walachische Vorstadt”, timp în care domniile de peste munți și autoritățile românești nu foloseau decât numirea de „Șchei”, așa cum apare și în hrisovul de danie de la anul 1595 al lui Aron Vodă al Moldovei (1591-1592; 1592-1595)¹⁷. Diaconul

¹⁶ Octavian ȘCHIAU, Livia BOT (eds), *Radu Tempea – Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, Ed. pentru Literatură, București, 1969, p. 193.

¹⁷ Arhiva Muzeului Bisericii „Sfântul Nicolae”, fond „Documente”, Doc. 1/1495.

Coreși, tipărind cărțile în Șcheii Brașovului, menționează în *Cazania* a II-a (*Evangelhia cu învățătură*) din 1580-1581 „să fie de ajutor cu aceasta popilor valahi”, și nu bulgari, în timp ce judele brașovean Johann Benkner dăruiește *Catehismul* de la 1559 valahilor „bei der Stadt”, și nu bulgarilor; până și pentru limba slavonă, în Șchei se folosea în documentele vechi slavona de redacție sârbă, și nu bulgară.

Cronicarul sas brașovean Reicherdorfer, care își scrie cronica în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prezentând suburbiile Brașovului, afirma: *Unum incolund Bulgari, alterum Hungari, Saxone agricolae tertium*, apoi, nu mai departe de pagina următoare, același autor îi numea în loc despre bulgari, valahi, zicând: *reliquem loci istius partem intra ipsos usque montium augustias Valachi fere occupant, hic templum habent et praesidentem sacrificulum*¹⁸. Mai târziu, istoricul sas Eder¹⁹ afirma: *Atque hoc vocabulo* – este vorba de bulgari – *saepe nostri scriptores Valachos adpellant*. Apoi, special pentru românii din Brașov: *Nec fortasae abs rex Geronense suburbium, Valachis habitatum, hodieque Bolgarszeck apellatur* – de unde sunt evidente sinonimele dintre cei doi termeni de bulgar și român.

Numele *bulgarus* dat românilor din Șchei este ușor de remarcat printr-o verificare a celor mai vechi documente de onomastică aflate în Arhiva Magistratului – Brașov²⁰, unde găsim pentru secolul al XIV-lea nume ca: Barbul, Radul, Stanciul – nume slavone cu terminația „-ul” autohtonă, dar și

¹⁸ Nicolae POPP, *Schiță din istoria populării orașului Brașov*, București, 1940, p. 11.

¹⁹ FR. EDER, *Scriptoes Herum Transilvanicarum*, t. I, Cibinii, 1797, p. 34.

²⁰ ***, *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, 1886-1999, vol. I-IX, Ed. Aldus, Brașov.

Șerb, Coman, Cătană, Bârsan, Costea, Lungul – nume autohtone cu același atribut de „bulgarus”. Ba, mai mult, atributul *bulgarus* este dat și sașilor sau ungurilor, în măsura în care aceștia locuiau în Șchei: Feder, Loczkoy, Haydo, Laszlo etc.

Prelungirea vorbei, pe care unii cercetători o invocă drept un element românesc sud-dunărean, nu este specifică românilor din Șchei, ci particulară românilor din toate regiunile montane²¹.

De unde totuși atributul *bulgarus* prezent în documentele germane și maghiare? Având în vedere realitatea istorică medievală românească, când limba sfântă bisericească era cea slavonă (redacție medio-bulgară), iar cultura ortodoxă se transmitea din Bizanț prin teritoriul bulgar, autoritățile catolice defineau pe ortodocși prin termenul *bulgarus*, așa cum muntenii numeau pe transilvăneni „ungureni”. B.P. Hasdeu apreciază că: „Până în timpuri mai noi, ardelenii ne botezau pe noi (pe cei din România) câteodată cu epitetul de «bulgar»”²². Așa se explică de ce lui Radu I Basarab, în aceeași perioadă cu legendara „venire a bulgarilor în Șchei”, i se spunea uneori de autoritățile catolice *Printipo di Bulgaria*.

Pe de altă parte, toponimia locală dovedește romanitatea populației, prin păstrarea și perpetuarea peste veacuri a unor numiri autohtone ca: Variște, Cutun, Tâmpa, cât și a celor formate în cadrul simbiozei slavo-române: Ciocrac, Gorița, Cacova, Vagleniște. Sașii, în momentul venirii lor, nu creează toponime noi pentru Șchei, ci le traduc pe cele găsite și păstrate de populația existentă: „Pe coastă” devine „Ripegasse”,

²¹ Candid MUȘLEA, *Originea românilor din Șchei*, manuscris, fond „C. Mușlea”, copie dactilografată.

²² B.P. HASDEU, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, ²1874, p. 12.